

## SARKADI HIEDELMEK

– Szendrei Eszter –

Sarkad földrajzilag, történetileg tipikus dél-bihari település. E tény 1950-ig a közigazgatásban is érvényre jutott, a község ugyanis eredetileg Bihar vármegyéhez tartozott. A Békés megyei - vele szomszédos - településektől eltérő jegyek kultúrájában, a településen élő emberek mentalitásában, életvitelében a mai napig megfigyelhetőek. Földrajzilag az "átmenetiség" jellemzi leginkább: átmenet Biharból Békésbe, átmenet az Alföldről a Bihar-hegység felé. Ez az átmenetiség Sarkad egész történetét is jellemezte: a török időkben mint "Erdély kapuja" Várad előváráként szolgált. Katonáskodó lakói 1644-ben hajdú kiváltságokat kaptak I. Rákóczi György fejedelemtől - ám helyzetük mégis különbözött a telepített hajdúkétól. E sokféle és sok irányból érkező hatás nem mindig bizonyult szerencsésnek a hagyományok őrzésében, továbbvitelében. Nem lehet véletlen, hogy míg a szomszédos Nagyszalonta népéletével - különösen folklórával - nem egy kutató foglalkozott, addig Sarkad kiesett az érdeklődés köréből. Az is figyelemre méltó, hogy míg a többi hajdútelepülés történetével, társadalmával, sajátosságaival behatóan foglalkoztak a történészek, Sarkad hajdú múltját nem kísérte ily mértékű figyelem; bár Márki Sándor ez irányú kutatása<sup>1</sup> nem maradt folytatás nélkül: Dankó Imre két munkájában is emléket állít a sarkadi hajdúknak.<sup>2</sup>

Márki Sándor Sarkad története című, 1877-ben megjelent munkájában népéleti adatokat is közöl, azonban ő nem néprajzi sajátosságok vizsgálatát, hanem egy település történetének bemutatását tűzte célul. Márki így vélekedik a sarkadiak folklór hagyományairól: "Meséi sárkányokkal, s minden képzelhetetlen szörnyekkel bajlódnak; üresek, szellemtelenek, melyeknek csak az előadás ad némi érdeket. Még a kincskeresők együgyűsége mutatna némi történeti reminiscenciákra, kik a század elején és 1863-ban keresték a sok pénzt a régi sáncok helyén; de ez nem forog egy határozottan körvonalazott tárgy körül, s aligha látna benne valami összeegyeztethetlent, ha Darius aranyait Rákóczi libertásaival egy fazékban emelhetné ki a földből."<sup>3</sup>

Sajnos, Márki Sándor megállapítását a későbbi kutatók sem igyekeztek megcáfolni: Sarkad továbbra is kimaradt a népélet kutatóinak érdeklődési köréből. Szendrey Zsigmond nagyszalontai gyűjtésében találunk ugyan sarkadi adatokat - úgyszintén a vele gyűjtő Kodály zeneanyagában - azonban Szendrey, csak mint Szalontával szomszédos -

<sup>1</sup> Márki Sándor: A sarkadi hajdúk. Hadtörténeti Közlemények 1924. 33-59.1.

<sup>2</sup> Dankó Imre: A sarkadi hajdúság. Békési Élet, 1967. 2. sz. 19-27.1. Uő.: A Körösköz-bihari hajdúság. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai. Gyula, 1959. 8-9.sz.

<sup>3</sup> Márki Sándor: Sarkad története. Budapest, 1877.

és hagyományokban néhol rokonságot mutató - települést veszi számba Sarkadot.<sup>4</sup> Sajnálatos, hogy csak epizodikus volt Dömötör Sándor próbálkozása, aki két sarkadi mese-mondó - Komádi Ferenc és Bondár Károly- repertoárját jegyezte le a hatvanas évek elején.<sup>5</sup> A munka előszavában Dégh Linda is kitér a gyűjtések hiányára. Dégh szerint a mellőzöttség "...több történeti körülmény összjátékából keletkezett, a lakosság gyakori cserélődéséből, s abból is, hogy az utolsó száz év folyamán a parasztság itt egyfelől proletarizálódott, másfelől polgárosodott. A kutató nem is igen merészkedett e területre, ahol sok türelem és szívós munka után is gyakran eredménytelenül kellett távoznia."<sup>6</sup> Az 1974-ben napvilágot látott Tanulmányok Sarkad múltjából című kötet már célkitűzésénél fogva sem lehetett minden addigi hiányt pótló mű. A sarkadi népeletet leíró Dankó Imre is hangsúlyozza a kutatási előzmények hiányát.<sup>7</sup>

Sarkad lakossága a történelem folyamán színmagyar volt. Ez a kép a XIX. század végére némileg árnyalódott ugyan, azonban nem oly mértékben, hogy mélyebb nyomot hagyott volna a település lakóinak életében, kultúrájában. Márki a sarkadiak egyik fő jellemvonásaként említi, hogy nem szívesen hagyják el lakóhelyüket, és azt sem veszik szívesen, ha másokat kell befogadniuk.<sup>8</sup> Az 1866-ban gróf Almássy Kálmán által a Nyékpusztára betelepített hatvanegy ágostai vallású szlovák család is idegen maradt Sarkadon. Az 1700-as évek közepétől Erdély felől érkező cigányok is élesen elkülönülő területén éltek a községnek, de a XIX. század elején megjelenő zsidók elszigeteltsége sem oldódott fel, jóllehet számuk 1831-re már harmincöt-re rúgott.

Nehezíti a folklórhagyományok gyűjtését, hogy a sarkadiak református vallásúak voltak, s mint ilyenek, puritán gondolkodásukkal nem tartották összeegyeztethetőnek a "babonák" iránti túlzott érdeklődést. 1925-ben a lakosság 90 %-a volt református hitű; a fennmaradó 10 % négy felekezet között oszlott meg: 8 % római katolikus, 1 % izraelita, 1 % ágostai hitvallású volt. Ez utóbbiak alighanem kivétel nélkül a már említett szlovák dohánykertészek leszármazottai voltak.

Igen szegényes az az anyag, amelyből a sarkadiak világképét felvázolhatnánk. A teremtéssel, a világmindenséggel, a túlvilággal foglalkozó képzetek általában a szerény bibliai ismereteken alapulnak. A Biblia ismerete a hatvan évesnél idősebbek esetében a hittanórai, valamint az istentiszteleteken hallott tudásra szorítkozik. A teremtésről, a mindenségről alkotott képzetek az utóbbi évtizedekben, olyan elemekkel bővültek és fonódtak össze, amelyek eredetileg a parasztság gondolat- és képzeletvilágától idegenek voltak. Napjainkban a misztikumra való hajlam már nem a túlvilágról, a lélekről alkotott képzetekben, hanem az obskúrus, "tudományosnak" feltüntetett szenzációk iránti fogékonyságban nyilvánul meg.

Jóllehet a kozmikus jelenségek foglalkoztatták az embereket - hiszen életmódjukat, munkájukat a természeti környezet, az időjárás határozta meg - a récens anyagban mégis töredékesen, megkopva látjuk magunk előtt a hajdan minden bizonnyal színesebb hagyományokat.

<sup>4</sup> Szendrey Zsigmond: Nagyszalontai gyűjtés. Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV. Budapest, 1924.

<sup>5</sup> Dömötör Sándor: Sarkadi népmesék. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai. Gyula, 1962. 34-36. sz.

<sup>6</sup> Dégh Linda előszava Dömötör Sándor Sarkadi népmesék című tanulmányához. In.: A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai. Gyula, 1962.

<sup>7</sup> Dankó Imre: Sarkad népelete. In.: Tanulmányok Sarkad múltjából. Szerk.: Komoróczy György. H., é.n. 403-434. 1.

<sup>8</sup> Márki i.m., 1877.

Az évszakok váltakozása, az időjárásban várható fordulat kiolvasható volt az égitestek állásából, az állatok viselkedéséből. Az égitestek közül leginkább a Nap és a Göncöl szer-  
 kér voltak tájékozódási pontjaik. "Éjfél a Göncöl rúdja felfelé áll, éjfél elmúltával lefelé  
 fordul."<sup>9</sup> "Éjfélkor van fent a Fiastyúk. Három óra tájban lemegy a Göncöl. Akkor jön fel  
 a Hajnalcsillag."<sup>10</sup> Szeptemberben, kóróvágás idején már hidegek az éjszakák, "ilyenkor  
 a Fiastyúk már rúgkapálja az emberről a takarót."<sup>11</sup> "Ha a Hold sarka csüngőre áll, eső  
 lesz. Újholdkor esős idő várható, megfordul az időjárás."<sup>12</sup> "Ha veresbe megy le a Nap,  
 szél lesz. Ha a Nap felleggel megy le, borulás következik."<sup>13</sup> "Alkonyatkor - szárazság  
 idején - nagyapámék figyelték, hogy látszik-e vaknap. Mert ha az látszott, akkor három  
 napra megjött az eső. A vaknap akkor látszik, amikor már lemegy a Nap - a sugarait elle-  
 pi a felleg - és ettől az igazi Naptól oldalra látszik egy ugyanolyan másik nap, de az na-  
 gyon homályos."<sup>14</sup> "Ha három napon át délről fú a szél, eső lesz. Ha borús időben három  
 napig északról fú, akkor a negyedike kitisztul."<sup>15</sup> Szent Mihály éjjelén a gazdák megtud-  
 hatták, milyen tél várható. "Ha fejjel északnak volt a jószág, gyenge tél jött. De ha farral  
 feküdt északnak, nagy tél következett."<sup>16</sup> "Volt, hogy nyáron a legelőn behúzódtak éjjel  
 vagy hajnaltájt az állatok a szín alá. Abból lehetett tudni, hogy hidegebb lesz az idő."<sup>17</sup>  
 "Ha a fecske alacsonyan száll, vihar lesz; ha magasan, javul az idő. Amikor a varjak kö-  
 röket írnak a levegőben, jelzik a időt."<sup>18</sup>

A sarkadi szájhagyomány a magyar hitvilág hiedelemalakjairól igen kevés emléket  
 őriz. A récens anyagban a táltos és a boszorkány alakja él. A rontó, gyógyító, valamint  
 egyéb mágikus eljárások is jórészt a boszorkány tevékenységével függenek össze.

A pogány hitvilágba visszamutató alakja a magyar nép vallásos képzetének a táltos.  
 Tulajdonságai, képességei sok rokon vonást mutatnak a pogány kor sámánjáéval. A táltos  
 természetfeletti erejű személy, aki képességét a természetfeletti lényektől kapja. Vizsgált  
 településünkön a táltos alakjához fűződő tulajdonságok, tevékenységek erősen megkopva  
 élnek az emlékezetben. A sarkadiak szerint táltossá lett az a gyermek, aki foggal született.  
 Érdekes, hogy a hat ujjal született csecsemőt nem tekintették táltosgyereknek. A  
 táltosgyerek felcseperedve szűkszavú, visszahúzódo, a játékban, szórakozásban részt nem  
 vevő fiúvá vált. A sarkadi táltos rohant a viharral, ha megéhezett, megszomjazott, falu-  
 széli házakban, pásztorszállásokon pihent meg és tejet kért. Az emberek teljesítették kí-  
 vánságát - ellenkező esetben a táltos vihart, jégverést hozott rájuk. Jóllehet ezek a tulaj-  
 donságok és képességek több ponton összemosódnak a garabonciás alakjával, Sarkadon  
 ezt az elnevezést nem használták. A récens anyagban nem találunk utalást a "sámánbe-  
 tegségre" /epilepsziás és hisztériás rohamok, ájulások, vizionálás/, sem a feldarabolásra  
 /melyek célja a fölös csont megtalálása/, ugyancsak hiányzik az "elhívás" motívuma, va-  
 lamint az állatalakban való viaskodás is. A sarkadi táltos természetfeletti ereje kizárólag  
 az időjárás befolyásolására, nevezetesen a vihartámasztás képességére korlátozódott.

<sup>9</sup> Kölüs Imre sarkadi lakos adatközlése. Sz.: 1919. református vallású

<sup>10</sup> Török Lajosné sarkadi lakos adatközlése. Sz.: Kiss Julianna, 1918. református vallású

<sup>11</sup> Törökné, lásd: 10.sz.j.

<sup>12</sup> Kölüs, lásd: 9.sz.j.

<sup>13</sup> Kölüs, lásd: 9.sz.j.

<sup>14</sup> Törökné, lásd: 10.sz.j.

<sup>15</sup> Pataki János sarkadi lakos adatközlése. Sz: 1908. református vallású

<sup>16</sup> Törökné, lásd: 10.sz.j.

<sup>17</sup> Törökné, lásd: 10.sz.j.

<sup>18</sup> Pataki, lásd: 15.sz.j.

"Voltak olyan gyerekek, akik foggal születtek, ezeket nevezték táltosnak. Amikor jött az idő, ezek a táltosok nem nyughattak, mentek az idővel. Míg a vihar el nem vonult, rohantak, senki sem bírta volna őket megállítani. Édesapám csordás volt az uradalomban. Egy alkalommal odament hozzájuk egy ember fejés idején. Azt mondta, hogy ő nagyon éhes. Ott, a sarokba van egy tehén, a hatodik, azt fejjék meg, mert annak a teje kell neki. Amikor megfejték, egy egész fejővel odatettek elé. Addig el se vette a szájától, míg az egészet ki nem itta. Utána szó nélkül elment. Nem látták se annak előtte, se utána. A pásztorok tudták, hogy táltos az ilyen. Teljesíteni kell a kívánságát, mert máskülönben vihart, jégverést küld az emberekre."<sup>19</sup> "Azokra mondták, hogy táltosok, akik foggal születtek. Ha égzengés, villámlás jött, nem nyugodtak, elfutottak a felleggel, amikor elmúlt a vihar, visszajöttek. Nem hallottam, hogy csináltak volna valamit ezenkívül."<sup>20</sup>

A táltoshoz hasonlóan a boszorkány alakja is a honfoglalás előtti képzetekben gyökereszik. A róla alkotott kép az évszázadok során sokat változott, főleg a keresztény vallás hatására, de más - főleg nyugat-európai - mesei vonásokkal is bővült. A néphit boszorkánya élő személy, a paraszti közösség ártani és gyógyítani egyaránt képes tagja, természetfeletti képességek birtokosa. Maga a szó török eredetű, jelentése: "nyomó". Ilyen értelmére még napjaink gyűjtéseiből is hozhatunk példát: "Akit bántani akartak a boszorkányok, elmentek hozzá éjszaka, ráültek a gyomrára, az arcára. Az illető egész éjjel fuldokolt, fájt a gyomra, de felkelni nem bírt, csak amikor otthagyták a boszorkányok."<sup>21</sup> A boszorkány természetfeletti képességeinek örökléssel vagy valamely próbatételnek való megfeleléssel jut birtokába. Sarkadon mindkét változatra tudnak példát. "Az öreg Kovács Julis néniről mondták Ősibe, hogy boszorkány. Amikor halálán volt, nem tudott sehogyse meghalni. Már nagyon szenvedett. Könnyörgött, hogy fogják meg a kezét. De félték tőle. Volt ott aztán egy bába, azok értettek ám a boszorkányossághoz, no, az azt mondta, hogy Julis néni mán harcol, de mégse tud meghalni, míg a tudását át nem adja. Azt mondta a Julis néni urának: - Na János, hozzád be szalmát, oszt fűtsd be a kemencét! Fogott aztán egy seprűnyelet, azt mondta: - Fogd meg ezt, Júcsám! Mikor Julis néni megfogta a seprűt, akkor kirántotta a kezéből és behajította a kemencébe. A bot táncolt, de nagyon vadul, míg csak Julis néni meg nem halt. Így aztán nem ment át a boszorkányság senkire, mert a gonosz lélek elégett."<sup>22</sup> "Voltak, akik tanították az ilyen boszorkányos dolgokat. A keresztútra kellett kimenni. Kivittek oda egy széket. Azt körülkerítette egy olyan, aki már ismerte a boszorkányságot. Azt mondta: - Ha meg akarod tanulni a boszorkányságot, ezen a csíkon kívül ne kerülsz, akármi történjék is. Ha kívül kerülsz, nem lehetsz boszorkány! Na, azzal ott is hagyta. Mindjárt jöttek erről is, arról is. Nagy, tüzes ökrök szurkálták, tüzes, hegyes vasdarabok jöttek, azok is szurkálták. Ez, akit nekem meséltek, kívülbillent a körön, nem is lett belőle boszorkány, a tüzes ökrök meg a tüzes vasak mind boszorkányok voltak, így tették próbára, aki közéjük akart állani."<sup>23</sup> A próbatételnek más változatát is őrzi a sarkadi szájhagyomány: "A boszorkányok a keresztútnál kört csináltak. A kör széle tele volt borítva ronda bogarakkal. Aki kiállta, hogy az orrába másszanak ezek a bogarak, az lehetett boszorkány."<sup>24</sup> Mint látjuk, nem a kiválasztottság, mint inkább

<sup>19</sup> Törökné, lásd: 10. sz. j.

<sup>20</sup> Varga Józsefné Kiss Julianna sarkadi lakos adatközlése, Sz.: 1915. református vallású

<sup>21</sup> Pataki, lásd: 15.sz.j.

<sup>22</sup> Törökné, lásd: 10.sz.j.

<sup>23</sup> Törökné, lásd: 10.sz.j.

<sup>24</sup> Pataki, lásd: 15.sz.j.

a véletlen - az első példában aki a haldokló közelébe kerülne - vagy a próbatételnek való megfelelés avatott valakit boszorkánnyá.

Leggyakrabban a bábaasszonyok kerültek boszorkányság gyanújába. Sarkadon szinte alig van bába, akinek a nevéhez ne fűződne boszorkányos cselekedet. A bábák boszorkánysága mögött a legtöbben irigységet gyanítottak. Sarkadon ugyanis több bába is működött egyidejűleg. Kézenfekvő volt tehát, hogy a rontás hátterében a mellőzött bábát feltételezzék. Ugyancsak kerülendő volt a bábával való szóváltás, mert ez is bajt idézhetett elő. "Egy férfi összeszólalkozott a bábával, mert nem jól látta el a kisgyereket. Antal Kati volt ez a bába. No, azt mondta az embernek: - Majd megmutatom én a hatalmam! A férfi másnap reggel ment a határba. Nem volt szél, mégis elvitte a kalapját. Mikor már majdnem utolérte, az továbbgurult. Sok kilométert szaladt a kalap után. De megfogni nem tudta. Tudta, hogy a bába csinálta. Mondta neki másnap: - Na, jól megszalajtottál, Kati! Másnap is megcsúfolta aztán a bába. Kocsival ment az ember a határba. Odafele még nem volt baj, de mikor megrakva hozta a szekeret, az mindig csak felborult minden ok nélkül. Alig tudott az ember éjfélre hazavergődni."<sup>25</sup> A bábával a rosszul viselkedő kisgyermeket is ijesztgették: ha rossz leszél, elvisz a bába néni! Valószínű, hogy e mögött az eredeti tartalom, a - mára Sarkadon már ismeretlen - váltott gyerek, cserélt gyerek hiedelem húzódik, gyerekijesztővé redukálódva; másrészt a bába rontó képessége elsősorban a kisgyermeket veszélyeztette, tehát nem véletlen gyerekijesztőként való emlegetése.

Nem kizárólag a bábákat vádolták boszorkánysággal. Az átlagostól való csekély eltérés már elegendő volt a megbélyegzéshez: "A Gyár utcában lakott egy asszony. Azt beszélték, hogy boszorkány. Féltünk tőle, mert olyan sötét, nagy szemei voltak, beszéd közben erősen nézte az embert."<sup>26</sup> "Az öreg Kovács Julis néniről beszélték Ósibe, hogy boszorkány. Nem bántott az senkit, de azért valami furcsa volt benne..."<sup>27</sup>

A sarkadi boszorkányképzetekben is felbukkan az alakváltoztatás képessége. A boszorkány leggyakrabban macska, kutya, olykor ló, sőt előfordult, hogy dongó vagy tűzok képében jelent meg. "A boszorkány legtöbbször macska vagy kutya képibe kísért az embert. Akkor meg kellett szurkálni vasvillával, míg meg nem döglött. Akkor aztán kihajították a ganédombra. De ha nem igazi jószág volt, reggelre eltűnt."<sup>28</sup> A macska képében megjelenő boszorkányt úgy is ártalmatlanná teheték, ha bal kézzel tarkón vágják az állatot. Az állatalakból valamely élettelen dolog alakjába való átváltozásra is akadtak példák: "Egy asszony gyereket szült, mellette volt az ágyban. Éjfélkor egy macska jött, aztán a gyerek párnáját kaparta. Félték, hogy kikaparja a szemét. Lámpát gyújtottak, de a macska nem volt sehol. Az ember mindenütt kereste, de csak egy gombolyag fonalat lelt, ami nem az övéké volt. Kivitte az udvarra, aztán vasvillával foszlánnyá verte. Utána leszúrta az eresz alá. Reggelre meg is halt a bábaasszony, aki hozzájuk járt. Valami miatt megharagudott rájuk, aztán ártani akart a gyerekeknek."<sup>29</sup> Hatásosnak vélték, ha a boszorkány macskáját agyonverik. "Akkor sok szerencsétlen macskát agyonverték. Míg nyávo-gott a fájdalomtól, mondták neki: - Megállj kutya, most megvagy! Amikor megdöglött, el kellett ásní titokban. Akkor aztán lesték, hogy az öregasszony megjelenik-e az utcán. Ha

<sup>25</sup> Rácz Gáborné Hegedűs Róza sarkadi lakos adatközlése. Sz.: 1913. református vallású

<sup>26</sup> Nagy Kálmánné Fazekas Róza sarkadi lakos adatközlése. Sz.: 1910. református vallású

<sup>27</sup> Törökné, lásd: 10.sz.j.

<sup>28</sup> Vass Gábor sarkadi lakos adatközlése. Sz.: 1919. református vallású

<sup>29</sup> Ráczné, lásd: 25.sz.j.

nem látták három napig, akkor örültek, hogy, na gyötri a fájdalom a boszorkányt!"<sup>30</sup> Olykor humánusabb módot is találtak a boszorkány megbüntetésére: "Nyírfaseprűvel kellett megverni a boszorkány küszöbét. Akkor ő úgy érezte a fájdalmat, mintha őt ütnék."<sup>31</sup> "Rá kellett verni nyírfaseprűvel a boszorkány ajtófelére. Ha három napig nem jött ki az utcára, azt mondták: úgy elverték a seprűvel, hogy mozdulni se tud."<sup>32</sup> A lóvá változó boszorkány alakja is felbukkan a sarkadi folklórban. "Volt egy kovácslegény. Régen még nem a lakásban hálatták a fiatalembereket. Ez a legény is kovácsmester műhelyében aludt. Szép legény volt, oszt a fiatal gazdasszony szemet vetett rá. Ezt a fiút aztán minden kedd és péntek este megnyergelte. Lóvá változott, odament a fiúhoz, ott kapált, míg az csak fel nem ült a hátára. Akkor aztán a ló vitte a legényt össze-vissza, kidöglésig. A fiatalember azután meguntta ezt, elpanaszolta az egyik komájának, hogy milyen éjszakái vannak. Az azt mondta, hogy legközelebb ő jól betűzel a kemencébe, megmelegíti a patkót, odamegy éjszakára a műhelybe, mikorra jönni szokott a sárga csikó. A kovácslegény csak arra ügyeljen, hogy bal kézzel dobja a csikó fejére a kantárt, ugorjon bal lábbal a nyakára, de nagyon ügyes legyen, mert ha eltéveszti, és valamit jobb kézzel csinál, nem lesz szerencséje. Úgy is lett. Kapált a sárga csikó nagyon, de nem tudott megszabadulni. Beverték a szeget a patájába. No, megy be másnap reggelizni a kovácslegény. A gazdasszony ott feküdt az ágyba, se keze, se lába - be volt vasalva."<sup>33</sup> Egy másik boszorkánytörténetben a boszorkány túzok alakjában jelenik meg. Ellentétben a macska, kutya, ló alakban való gyakori felbukkanással, a túzok alakja egyetlen adatközlő történetében szerepel csupán. "A boszorkányok túzokká is átváltoztak. Úgy repkedtek. Amit most én elmondok, ez a Közös Iskolaföldnél történt (ez a Fási erdő meg Sarkad közötti rész). A túzok akkora madár, mint a pulyka. A pásztorok kitalálták, hogy elmennek túzokot vadászni. A túzokot csak akkor lehetett vadászni, amikor ólmos idő volt. Esett a havas eső. Olyan hideg volt, hogy a túzok szárnyára ráfagyott a jég. Egy madár nagyon lent szállt. Mondták, hogy azt jó lesz leütni. Le is ütötték, meg is nyúlták. Főzik, főzik, már mindenki álmos, de a túzok még mindig nem főtt meg. Hát már hajnalra az egyik elunta: - Én nem várom tovább, csak eszek belőle! Mikor jóllakott, kiment. Akkor már világosodott. Látja, hogy a kunyhó mellett egy kéz, egy láb. Akkor ismerte meg, hogy az öreg Erzsók nénit főzték egész éjszaka."<sup>34</sup>

A boszorkány alakja más hiedelemkörhöz kapcsolódó adatokban is felbukkan; leggyakrabban a Luca székhöz kötődő történetekben, ahol a cél a boszorkányok felismerése volt. "A Luca széket Luca napjától karácsonyig kellett megcsinálni. Csak fa lehetett benne, és minden nap annyit volt szabad csinálni rajta, hogy éppen karácsony estéjére készüljön el. Akkor ki kellett vinni a keresztútra, oszt körülkeríteni. Amikor jöttek ki a templomból, aki a Luca széken ült, meglátta, hogy ki köztük a boszorkány. Akkor azok rontottak neki. De a körön belül nem hatott az erejük, nem tudtak ártani."<sup>35</sup>

A sarkadi hagyományokban olykor felsejlik a szépasszony alakja - kontaminálódva a boszorkányéval. A szépasszony elnevezés e területen ismeretlen; a hozzá fűződő emlékek minden esetben boszorkánytörténetként kerülnek szóba. "Voltak olyanok - főleg pászto-

<sup>30</sup> Vass, lásd: 28. sz.j.

<sup>31</sup> Vass, lásd: 28. sz.j.

<sup>32</sup> Pataki, lásd: 15.sz.j.

<sup>33</sup> Törökné, lásd: 10.sz.j.

<sup>34</sup> Törökné, lásd: 10.sz.j.

<sup>35</sup> Pataki, lásd: 15.sz.j.

rok - akik éjszaka is kint maradtak a határban. Olyankor megtörtént, hogy hírtelen zenét hallottak, és gyönyörű nők kezdtek táncolni velük. Azután egyszer csak - amikor a pásztorok úgy kifáradtak, hogy majd' összeestek - a nők hirtelen eltűntek. Zene se hallott tovább. A pásztorok meg arra eszméltek, hogy kórót szorongatnak magukhoz.<sup>36</sup> Az Ajak nevű sarkadi határrész elnevezése is boszorkánytörténethez fűződik. "Ez a román határnál van, az Anti úton túl. Ez az Ajak nevű határrész onnan kapta a nevét, hogy ott lakott egy öregasszony, aki boszorkány volt. Valahol azon a környéken lakott egy rátarti gazdalegény. Az azt mondta: - Na, majd megviccelem én azt a boszorkányt! Meg akarta ijeszteni az öregasszonyt, de az tudott erről. Ment a legény, az öregasszony meg várta. Kopogott a legény. Az öregasszony kiszólt: - Gyere be! Mikor a legény belépett, az ijedségtől azonnal összeesett, mert az öregasszony az alsó ajkát felakasztotta a papucsá végire, oszt folyamatosan nyújtotta - túl az ajtón, ki egészen a határba. Azért kapta ez a táj az Ajak nevet."<sup>37</sup>

A mágikus cselekmények közül a rontással találkozunk leggyakrabban a sarkadi néphagyományban. A rontás szinte minden esetben a kisgyermekhez valamint az állatokhoz - főleg a tehénhez - kötődik. Igen gyér azon adatok mennyisége, melyek szerint egykor a szerelmi rontásnak is szerepe volt a mágikus gyakorlatban. A szerelmi rontást általában "etetés" - "megétetés"-ként említik az adatközlők. "Ha megrontottak egy legényt, nem tudott meglenni a lány nélkül. Hiába akarták visszatartani tőle, mindig csak a lány után járt. A süteménybe, vagy az ételbe keverték valamit, azt etették meg a legénnyel."<sup>38</sup>

Jóllehet a rontást a boszorkány ártó tevékenységének tulajdonították, általában nem a boszorkány, hanem a rontó elnevezést használják a történetek felelevenítésekor. Mind a gyermeket, mind az állatot a legtöbb esetben szemmel veréssel rontották meg. A rontás megelőzésére, elhárítására igen sokféle gyakorlatot alkalmaztak.

A kisgyermek védelme már az anya terhessége idején megkezdődött. Óvakodnia kellett a terhes nőnek a csúf, riasztó dolgok és élőlények látásától. Ha mégis ilyet látott, magában azt kellett mondania: "nem magamban látom". Ellenkező esetben torz gyereke született. Arra is ügyeltek, hogy a terhes nő ablakán fekete macska ne ugorjon be, mert akkor ugyancsak fogyatékos lett a gyermek. A rontás elleni védekezés a kisgyermek születésével még inkább súlyt kapott. A keresztelésig különösen ügyeltek a gyermekekre, idegeneknek nem szívesen mutatták meg. Az ágy sarkába fokhagymát tettek, az ajtóba seprűt állítottak. "A gonosz mégis hozzáfért a gyerekekhez. Az még a kulcslyukon is be tudott menni."<sup>39</sup> Ha újszülöttet mentek látogatni, a sarkadiak kis darab cernát vittek magukkal, amelyet a ruhájukból téptek. A cernadarabkát a kisgyermek pólyája alá tették, hogy el ne vigyék az álmát. Ha a védekezés ellenére megtörtént a baj, azt vagy ráolvasással, vagy magával a rontóval - illetve tőle szerzett hajjal, szőrrel, ruhadarabbal - próbálták elhárítani. A rontás jelének vélték a gyermek álmatlanságát, gyakori sírását, bármely betegségét, fájdalmát. "Ha megrontották a gyereket, meg kellett füstölni. Aki megrontotta, annak meg kellett szerezni a szőrszálát, abban megfüstölni a gyereket."<sup>40</sup> "A rontó hajából le kellett vágni egy tincset. Azt kellett a gyerek fürdővizébe tenni, hogy elmúljon róla a

<sup>36</sup> Törökné, lásd: 10.sz.j.

<sup>37</sup> Pataki, lásd: 15.sz.j.

<sup>38</sup> Pataki, lásd: 15.sz.j.

<sup>39</sup> Törökné, lásd: 10.sz.j.

<sup>40</sup> Törökné, lásd: 10.sz.j.

rontás.<sup>41</sup> Elhívták a rontót, aki elvitte a gyerek álmát. Akkor az megvizsgálta a kombi-néjét, és azzal végigdörzsölte a gyerek arcát.<sup>42</sup> "Én, mikor kicsi voltam egyszer nagyon megijedtem. Nem tudtak mit csinálni velem. Volt egy olyan asszony, aki tudott ráolvasni. Édesanyám ahhoz vitt el. Az asszony leült. Az ölébe kellett hajtani a fejemet, ő meg közben mormolt valamit nagyon halkán, csak magának, nem lehetett érteni. Közben mindig tapogatta, nyomkodta a fejemet. Utána jobban lettem."<sup>43</sup> "Ha a hasa fáj a gyereknek, vagy megijedt, akkor ráolvastak. Anyám is olvasott ránk, de csak a saját gyerekeire. Az ölébe fektette a kicsit, rátette a gyerek mellére a kezét, és halkán mormolta magában a Miatyánkot. Azt visszafelé kellett elmondani. Meg volt szabva, hogy hányszor. Hátról kellett kezdeni az imát, és a szavakat is visszafelé kellett mondani."<sup>44</sup>

A gyermek rontásánál is gyakoribb volt a tehen rontása, hasznának elvitele. A gazd-asszonyok úgy védekeztek a rontás ellen, hogy amikor kimérték a tejet, csipetnyi sót dobtak bele. "De úgy is volt, hogy felfogta a pendelyét és azon szűrte át a tejet."<sup>45</sup> Aki nem akart rontás gyanújába keveredni, mielőtt elvitte a tejet a gazdától, pár cseppet visszaöntött a sajtárba. Rontásra gyanakodtak, ha elapadt a tej, vagy véressé vált. "Akinek meg akarták rontani a tehenét, attól vettek tejet. Hazavitték, és a tetejét késsel elvágták (a kést meghúzták a tejben). Attól fogva véres tejet adott a tehen."<sup>46</sup>

Míg kisgyermekről a rontást csak a rontó, illetve ruhadarabja, szőrszála, haja tudta elhárítani, addig a megrontott tehenet más személy is meggyógyíthatta. "Ha véres volt a tej, akkor a tehenre kellett teríteni annak az embernek a kabátját, aki legöregebb volt a családban. Akkor aztán villanyélel jól elverték a szerencsétlen jószágot, mert azt gondolták, hogy az a rontónak fáj."<sup>47</sup> "Ha meg akarták tudni, ki a rontó, ki kellett tenni a fogasboronát az istálló ajtajába. Alá kellett ülni a boronának. Éjfélkor a kutya vagy macska képibe jelent meg a rontó, de aki a borona alatt ült, az felismerte emberi alakjában".<sup>48</sup> "Hízó Julis néni értett a tehéngyógyításhoz. Mikor megrontották a tehenünket, Julis néni bement az istállóba, kért búzát, kinyitotta a tehen száját, de azt nem nézhettük, mit csinált vagy mit mondott. Édesanyámnak azt mondta, hogy mostmár jól zárja be az ajtót, mert jelentkezni fog a rontó. Másnap reggel Tóth Andrásné már korán reggel zörgetett - ő ártott a tehenünknek. Aztán visszajött a teje."<sup>49</sup> Hasonlóan a rontott gyermek gyógyításához, a tehenről elhárítandó rontás cselekményében is szerepe volt az analógiának. "Ha megrontották a tehenet, be kellett zárni az istálló ajtaját, és a gazdának le kellett vágnia egy darabot a tehen farkából. Azt a küszöbre tette és baltával ütötte-verte, mert akkor annyira szenvedett a rontó, hogy visszavette a rontást a jószágról."<sup>50</sup> "Hétlyukú patkót kellett az istálló ajtajára verni, akkor megpatkolódott a rontó."<sup>51</sup> "Úgy lehetett a rontást elűzni, hogy meg kellett tudni, ki ártott. Akkor szereztek egy darabot az ingéből,

<sup>41</sup> Vass, lásd: 28.sz.j.

<sup>42</sup> Horváth Albertné Tóth Magdolna sarkadi lakos adatközlése. Sz.: 1930. református vallású

<sup>43</sup> Nagyné, lásd: 26. sz.j.

<sup>44</sup> Őri Gáborné Tóth Eszter sarkadi lakos adatközlése. Sz.: 1922. református vallású

<sup>45</sup> Jámbor Ferencné Bende Erzsébet sarkadi lakos adatközlése. Sz.: 1921. református vallású

<sup>46</sup> Jámborné, lásd: 45. sz.j.

<sup>47</sup> Pataki, lásd: 15.sz.j.

<sup>48</sup> Pataki, lásd: 15.sz.j.

<sup>49</sup> Vargáné, lásd: 20. sz.j.

<sup>50</sup> Törökné, lásd: 10.sz.j.

<sup>51</sup> Őriné, lásd: 44. sz. j.

azt jól összezsavarták, és verni kezdték fejsszével a küszöbön. Akkor kiszáratva odament riva a boszorkány, mert úgy érezte, mintha őt ütötték volna."<sup>52</sup>

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy Sarkad néphitbeli emlékei - melyek gazdagnak aligha mondhatók - a bihari településekével mutatnak szorosabb rokonságot, nagyobb ívben pedig az Alföld-szerte ismert és elterjedt hiedelemalakok, mágikus eljárások, és a körejük épülő történetek voltak jellemzőek. Dégh Linda bevezetőben említett megállapítása - mely szerint a hatvanas évekre a paraszti réteg hagyományos kultúrájával együtt felmorzsolódott - napjainkra is érvényes maradt.

A récens anyagból kitűnik, hogy a legősibb gyökerekig visszanyúló hiedelmek és hiedelemalakok maradtak fenn a legtovább, bár ezek is megkopva, eredeti tartalmuktól részben megfosztva, más hiedelemkörök elemeivel kontaminálódva bukkannak fel. A hiedelemalakok közül a táltos és a boszorkány alakja emelhető ki; a mágikus cselekedetek pogány korra visszanyúló elemei: a visszafelé elmondott ima, az analogikus cselekedetek, a bal kéz szerepe, a haj, a szőrzet jelentősége. A visszafelé mormolt - rontást, ijedséget elhárító - ima alkalmazása jól példázza a pogány kori /visszafelé való ráolvasás / és a keresztény /fohász/ elemek ötvöződését.

A dolgozatban ismertetett hiedelmek, eljárások napjainkra kivesztek a gyakorlatból; mint láttuk, töredékeik a szájhagyományban élnek tovább.

## IRODALOM

Bihar vármegye. Szerk.: Nadányi Zoltán Budapest, 1938.

Bihar vármegye és Nagyvárad. Szerk.: Borovszky Samu Budapest, 1901.

Bihar vármegye és Nagyvárad címtára. Budapest, 1912.

*Dankó 1967.*

Dankó Imre: A sarkadi hajdúság. Békési Élet, 1967. 3. sz.

*Dankó 1959.*

Dankó Imre: A körösköz-hihari hajdúság. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 8-9. sz. Gyula, 1959.

*Diószegi 1958.*

Diószegi Vilmos: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Budapest, 1958.

*Dömötör 1962.*

Dömötör Sándor: Sarkadi népmesék. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 34-36. Gyula, 1962.

---

<sup>52</sup> Horváthné, lásd: 42. sz.j.

*Márki 1877.*

Márki Sándor: Sarkad története. Budapest, 1877.

*Márki 1924.*

Márki Sándor: A sarkadi hajdúk. Hadtörténeti Közlemények, 1924.

*Szendrey 1986.*

Szendrey Ákos: A magyar néphit boszorkánya. Budapest, 1986.

*Szendrey 1924.*

Szendrey Zsigmond: Nagyszalontai gyűjtés. Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV. Budapest, 1924.

Tanulmányok Sarkad múltjából Szerk.: Komoróczy György. H., é.n.

## **Suppositions in Sarkad**

**– Eszter Szendrei –**

### *Rezume*

Economic-social /agro proletarian/ and denominational / Calvinist/ conditions of Sarkad situated on south corner of the former Bihar county weren't favourable for popular traditions that they could get more colour and be taken more care. Deficient remembrance in popular belief of this settlement shows closer relationship with settlements in Bihar, and viewing it from wider aspect they fit into tales and ideas built around supposition figures and magical procedures known and wide-spread in all over the Great Hungarian Plain.

It appears from the material of today, that supposition elements go back deepest to the ancient roots remained the longest but wore out, mostly deprived of their original meanings, combined with elements of other supposition circles. Figures of witch and magic steed are alive even till today. Magic procedures and preventive actions are connected mostly to activity of witches. Ideas linked with magic steed are considerably worn, they emerge even in fragments only seldom. In witchstories animal- and childrendepravation are determining as dominant actions, in demonstrating of exceptional ability exceeding the human power the element of figurechangeing /dog, cat, horse, goose/ is determining. Elements of magic actions go back to age of heathens are : prayer said backwards, analogical activities, importance of hair, body hair, left hand. Application of the prayer murmured backwards is a good example for alloying elements of age of heathens /reproaching backwards/ and Christians /supplication/.

Suppositions and magic procedures being alive till the thirties of this century are dying out from practice by our days, fragments can be assembled with more and more difficulty emerge in oral tradition sometimes.

(Translated by Schäferné Beke Katalin)